

EWA PACZKOWSKA
(UNIWERSYTET ŁÓDZKI)*

Francuska czarownica czy angielska reformatorka? – postrzeganie Anny Boleyn przez wieki na podstawie wybranych źródeł i literatury

Streszczenie. Mimo że Anna Boleyn była Angielką, przez jej współczesnych była postrzegana jako Francuzka zarówno pod względem wykształcenia, jak i różnic kulturowych. Wprowadzone przez nią zmiany w zakresie religii, kultury, edukacji oraz polityki były niekiedy tak obce społeczeństwu, że była niejednokrotnie nazywana Francuzką, ładacznicą czy czarownicą. W artykule zostaną przedstawione opinie o Annie pochodzące ze źródeł spisywanych za jej życia, jak również późniejszych, aż do czasów współczesnych. Na ich przykładzie zostanie podjęta próba odpowiedzi na pytanie, kim była Anna Boleyn oraz w jakim stopniu przekazywane na przestrzeni wieków informacje na jej temat są prawdziwe.

Słowa kluczowe: Anna Boleyn, postrzeganie, kobieta, uprzedzenia.

Prawa, obowiązki oraz przywileje kobiet zmieniały się zarówno na przestrzeni wieków, jak i w zależności od kraju. Równocześnie z zachodzącymi przemianami ich status społeczny ulegał ciągłym zmianom. Niejednokrotnie przedstawicielki płci pięknej były wywyższane, a niskie urodzenie nie stanowiło przeszkody, by zasiadać na tronie jako królewska małżonka czy samodzielna królowa. O ile bycie żoną monarchy nie musiało wzbudzać publicznego niezadowolonia czy wręcz zgorszenia, o tyle panowanie jako niezależna królowa było postrzegane za nienaturalne, a kobiety aspirujące do bycia głową państwa były niejednokrotnie nazywane wilczycami bądź czarownicami, które sprzeciwiały się tradycji¹. Niewątpliwie o wiele bezpieczniejsze było dość powszechne w społeczeństwie patriarchalnym sprawowanie władzy „zza kulis”, będąc żoną króla i mając możliwość wpływania na podejmowane przez niego decyzje. Jednakże nawet to nie gwarantowało całkowitej przychylności i akceptacji społeczeństwa. Zawierane małżeństwa z założenia były związkami politycznymi, mającymi przynieść

* Wydział Filozoficzno-Historyczny, Instytut Historii, Katedra Historii Nowożytnej, e-mail: ewa_paczkowska@yahoo.co.uk.

¹ H. Castor, *She – Wolves. The Women Who Ruled England Before Elizabeth*, London 2010, s. 439–442.

korzyści finansowe bądź też zagwarantować sojusze międzynarodowe. Inaczej było w przypadku Henryka VIII Tudora, który większość ze swoich małżeństw zawierał, kierując się uczuciami oraz chęcią posiadania męskich potomków, którzy mogliby odziedziczyć koronę Anglii. Jego małżeństwo z Anną Boleyn, Angielką, której dziadek był kupcem, a ojciec poprawił swój status społeczny, biorąc za żonę Elżbietę Howard – daleką potomkinię króla Anglii Edwarda II, nie było dobrze postrzegane w kraju i za granicą. Dodatkowo Annę uważano za inicjatorkę rozpadu małżeństwa Henryka VIII z Hiszpanką – Katarzyną Aragońską.

Anna Boleyn była osobą złożoną, a wydanie osądu na jej temat było trudne już za jej życia. Z kolejnymi latami zdobywania przez nią władzy, jak również podczas jej upadku, określano ją zarówno jako reformatorkę szesnastowiecznej Anglii, jak i czarownicę, która przebywając w młodości na zagranicznych dworach, zachowywała się w sposób nieakceptowany na dworze angielskim. Również długo po jej śmierci, a nawet w czasach współczesnych można natrafić na różne interpretacje i oceny jej zachowania. Także źródła z epoki dostarczają sprzecznych informacji na temat drugiej żony Henryka VIII. Zatem czy jest możliwe wiarygodne określenie Anny Boleyn jako kobiety chcącej zreformować szesnastowieczną Anglię, a za sprawą której Wyspa zmieniła swoje oblicze? Czy być może należy postrzegać Annę jako wilczycę, która chcąc postępować wbrew przyjętym normom społecznym, straciła życie na szafocie, nie dając królowi męskiego potomka? Mimo że osoba Anny Boleyn była tematem wielu publikacji zagranicznych, niejednokrotnie przedstawiają ją one głównie z jednej perspektywy, skupiając się na cechach charakteru bądź też zmianach, jakie zaszły w państwie angielskim za jej życia. Celem artykułu jest przedstawienie wybranych opinii odnoszących się do Anny Boleyn, które być może pozwolą odpowiedzieć na pytanie, czy była ona postrzegana jako prekursorka zmian zachodzących w państwie angielskim, czy też stała się przyczyną wrogiego nastawienia imperium hiszpańskiego i papieżstwa w stosunku do Anglii.

Anna Boleyn na podstawie źródeł z epoki

Z założenia najbardziej wiarygodnymi źródłami opisującymi Annę Boleyn powinny być te spisane za jej życia bądź krótko po jej śmierci. Jednak są one rozbieżne zarówno pod względem opisu jej zachowań i charakteru, jak i wyglądu, który na dworze Tudorów odgrywał niebagatelną rolę.

Korespondencja między królem hiszpańskim i jednocześnie cesarzem – Karolem V a jego ambasadorem na dworze angielskim – Eustace Chapuys dostarcza szczegółowych informacji na temat Anny. W listach do cesarza datowanych na dzień 10 kwietnia 1533 r. Chapuys przedstawiał Annę Boleyn jako *femme fatale*, która swoją obecnością niszczyła Anglię oraz małżeństwo króla. Ambasador w bezpośredni sposób wiązał Annę z możliwością zerwania Anglii z Rzymem oraz groźbą zapanowania w kraju luteranizmu. Jednocześnie sugerował Karolowi V przysłanie wojska w celu zniszczenia Anny Boleyn oraz zreformowania królestwa.

Takie postępowanie miało się spotkać z przychylnością nie tylko prostej ludności, lecz także szlachty, która żywiła nadzieję na przybycie cesarza². Również stosunek Anny do pierwszej żony Henryka VIII – Katarzyny Aragońskiej i ich dziecka – Marii był niejednokrotnie podkreślany w listach do cesarza. Ambasador pisał wprost o niebezpieczeństwie, w jakim były Katarzyna i jej córka, uznając, że Anna nie zawaha się ich zabić. Ambasador hiszpański pozostawił niewyjaśnione, czy Anna sama zatroszczyłaby się o śmierć kobiet, czy Henryk VIII miałby w tym swój udział. Chapuys pisał, jak duży był jej wpływ na angielskiego monarchę: „Teraz to ona rządzi krajem i nikt się jej nie sprzeciwi”³. Współcześnie możemy jedynie spekulować, czy król w swej słabości uległby namowom Anny, by ją uszczęśliwić⁴. Z listów Chapuys dowiadujemy się także, jakie miały być plany Anny w związku z Marią. Miałyby być ona zdegradowana do stanowiska damy dworu, która podawałaby Annie posiłki oraz mogłaby być wydana za mąż za nieodpowiedniego kandydata⁵. W sposób pośredni ambasador przypuszczał, że Anna nie spocznie, póki nie pozbędzie się Katarzyny Aragońskiej oraz jej córki, jak to zrobiła wcześniej z kardynałem Thomasem Wolseyem. W liście do Karola V z 15 kwietnia 1533 r. czytamy o nienawiści, jaką Anna żywiła do pierwszej żony Henryka VIII, o wiele większej niż ta żywiła wobec kardynała⁶.

Z kolei ambasador wenecki – Francesco Sanuto pisał w swoich pamiętnikach o Annie traktowanej jak królowa przez Henryka VIII, który towarzyszył jej wszędzie podczas pobytu we Francji w 1532 r. Ponadto ambasador skupiał się na wyglądzie Anny, stwierdzając, że nie mogłaby być nazwana najpiękniejszą. Została ona przedstawiona jako kobieta o średniej budowie ciała, śniadej karnacji, szerokich ustach, długiej szyi i czarnych, pięknych oczach⁷.

² Chapuys wspominał jednak również o księciu Norfolk i dwóch lub trzech innych członkach szlachty, którzy sprzeciwiali się wojskowej interwencji Karola V. *Calendar of State Papers, Spain, Volume 4 Part 2, 1531–1533*, ed. P. de Gayangos, London 1882, s. 628–646, <http://www.british-history.ac.uk/cal-state-papers/spain/vol4/no2/pp628-646> (dostęp: 23 XII 2016 r.).

³ *Calendar of State Papers, Spain, Volume 5 Part 1, 1534–1535*, ed. P. de Gayangos, London 1886, s. 562–574, <http://www.british-history.ac.uk/cal-state-papers/spain/vol5/no1/pp562-574> (dostęp: 23 XII 2016 r.).

⁴ O słabości króla miała mówić sama Anna, o czym z oburzeniem pisze Chapuys w liście do cesarza 17 stycznia 1534 r. *Calendar of State Papers, Spain, Volume 5 Part 1* ..., s. 1–15, <http://www.british-history.ac.uk/cal-state-papers/spain/vol5/no1/pp1-15> (dostęp: 23 XII 2016 r.).

⁵ *Calendar of State Papers, Spain, Volume 4 Part 2* ..., s. 628–646, <http://www.british-history.ac.uk/cal-state-papers/spain/vol4/no2/pp628-646> (dostęp: 23 XII 2016 r.).

⁶ *Ibidem*. Nie można stwierdzić, jaka była główna przyczyna, dla której Anna Boleyn nie żywiła sympatii do kardynała Wolseya. Jednym z wyjaśnień może być brak jego wstawiennictwa, kiedy Anna była w związku z Henrykiem Percym, a który niedługo po rozmowie z Wolseyem zawarł związek małżeński z Mary Tablot. Innym wytłumaczeniem był brak wystarczającego (w oczach Anny) zaangażowania kardynała w unieważnienie małżeństwa Henryka VIII z Katarzyną Aragońską.

⁷ *Calendar of State Papers Relating To English Affairs in the Archives of Venice, Volume 4, 1527–1533*, ed. R. Brown, London 1871, s. 355–368, <http://www.british-history.ac.uk/cal-state-papers/venice/vol4/pp355-368> (dostęp: 23 XII 2016 r.).

Podejście i sposób prezentacji Anny Boleyn przez ambasadora Hiszpanii są zrozumiałe. Chapuys wiedział o małżeństwie Anny i Henryka VIII co najmniej od 23 lutego 1533 r., o czym pisał w liście do cesarza. Fakt, że wiernie służył Katarzynie, a po jej śmierci również jej córce, świadczy o jego oddaniu a zarazem nienawiści, jaką mógł darzyć Annę Boleyn. W swojej korespondencji nigdy nie nazwał jej królową, zawsze nadając jej tytuł konkubiny lub co najwyżej Lady. Córkę Anny i Henryka VIII – Elżbietę nazywał bękartem, jednocześnie tytułując Marię księżniczką. Na tej podstawie można przypuszczać, że ambasador mógł być stronnicy, pisząc o Annie, która została przez niego przedstawiona w niekorzystnym świetle. Sanuto, jako ambasador wenecki i sojusznik Katarzyny Aragońskiej⁸, również pisał w swoich dziennikach o planach małżeńskich jej i Henryka, datowanych na październik 1532 r., co oznaczałoby popełnienie przez króla angielskiego bigamii i w konsekwencji jeszcze bardziej negatywny stosunek ambasadora weneckiego do Anny. Należy jednak zwrócić uwagę na przedstawiane przez Sanuto cechy pozytywne drugiej żony Henryka, które mogą być informacjami wiarygodnymi, jako że są one dostarczone przez przeciwnika Anny.

Innym cennym źródłem traktującym o Annie jest poezja Thomasa Wyatta, poety na dworze Tudorów⁹. Mimo że nie można stwierdzić z całą pewnością, które wiersze opisują Annę, to jednak czasami pojawia się w nich jej imię. W *Of His Love Called Anna* druga żona Henryka VIII jest przedstawiona jako osoba sprawiająca ból, pogłębiająca istniejącą już ranę¹⁰. W kolejnym utworze czytamy o Brunette, która zrujnowała życie poety i tylko dzięki jego nowej miłości – Phyllis jest on w stanie przetrwać¹¹. Przedstawienie Anny w wierszach Wyatta, jeżeli rzeczywiście to ją miał na myśli, jest dość negatywne. Nie należy jednak zapominać, że był on poetą, który jak każdy będący na dworze i chcący osiągnąć większe przywileje zabiegał o przychyłność i miłość (dworską) królowej. Ponadto, pisząc o Annie jako o przyczynie swojego cierpienia, Wyatt mimo woli pomagał jej, kreując na wierną swoim przekonaniom dwórkę. Przedstawił ją jako łanię, której nie może upolować, a która na swojej szyi miała obrózkę mówiącą, że należy jedynie do Cezara (Henryka VIII)¹².

Innym wartym uwagi tekstem mającym pomóc w kreowaniu Anny Boleyn jest opis jej koronacji. Autorzy jej scenariusza, John Leland i Nicholas Udall, byli zwolennikami Anny. Podczas pochodu koronacyjnego żona Henryka VIII

⁸ J.E. Carney, *Fairy Tale Queens*, New York 2010, s. 103.

⁹ Poezja Wyatta jedynie częściowo traktuje o Annie, jednakże w doskonały sposób przybliży realia tak zwanej miłości dworskiej, bardzo popularnej na dworze Tudorów.

¹⁰ *The Poetical Works of Sir Thomas Wyatt*, ed. C.C. Clarke, Edinburgh 1868, s. 168.

¹¹ *Ibidem*, s. 6. W pracy E. Ives czytamy o Annie, która wprowadziła chaos nie w życiu poety, ale w jego kraju. E. Ives, *Życie i śmierć Anny Boleyn*, przekł. E. Stępkowska, Kraków 2012, s. 88–89. Chociaż takie przedstawienie Anny byłoby zgodne ze zmianami, jakie wprowadziła ona w Anglii, a do których jej współcześni nie zawsze byli pozytywnie nastawieni, to jednak wydaje się to nadinterpretacją.

¹² *The Poetical Works of Sir Thomas Wyatt*, ed. J. Yeowell, London 1904, s. 19.

miała prezentować się lepiej niż Kleopatra czy bogini Wenus. Czytelnikowi został ukazany Apollo wykrzykujący, jakoby Anna dzięki wstąpieniu na tron miała przynieść lepsze dni od tych, które przemijają, Klio – muza historii, śpiewająca o blasku przyszłej królowej, Talia – muza komedii, mówiąca o błogosławieństwie niebios przez zesłanie ludziom Anny, która zawsze miała pozostać szczęśliwa, czy też Terpsychora – muza tańca i pieśni, sugerująca, jak bardzo ludzie kochają Annę, przybywając licznie, by tylko móc ją zobaczyć¹³ – te i kolejne sceny koronacyjne miały niewątpliwie cel propagandowy. Żona Henryka została w nich przedstawiona jako wyzwolicielka narodu, która nie tylko na jałowy tron miała sprowadzić nowe życie – dziedzica Korony angielskiej, lecz także wyzwoliła Henryka VIII z niepobłogosławionego przez Boga związku z Katarzyną Aragońską, która nie poczęła upragnionego męskiego potomka. Anna była porównywana do Maryi, a jej dziecko miało być dla Anglii i Anglików zbawieniem¹⁴.

Reasumując, kobieta niewywodząca się bezpośrednio z rodu królewskiego, została wywyższona ponad pierwszą żonę Henryka VIII – księżniczkę hiszpańską czystej krwi. Chapuys, jeszcze przed koronacją Anny, w swoim liście do cesarza datowanym na 10 maja 1533 r. pisał o niechęci ludzi do Anny i jej koronacji. Ponadto wyrażał przekonanie, że londyńczycy, mimo usilnych starań żony Henryka VIII, aby zdobyć ich przychyłość, byli jej przeciwnikami¹⁵. Dnia 29 maja, według doniesień Chapuys, pochód koronacyjny Anny przypominał scenę pogrzebową, a mieszkańcy zamiast okazywać radość byli „smutni i posepni”¹⁶.

Śmierć Anny Boleyn 19 maja 1536 r. nie powstrzymała kolejnych autorów opisujących w swoich pracach jej urodę, charakter oraz wpływ na państwo. Co więcej, podczas panowania dwóch kolejnych córek Henryka VIII osoba Anny była sukcesywnie oczerniania bądź wybielana. W czasie panowania w Anglii Marii Tudor (1554–1558) można napotkać m.in. prace Nicholasa Sandera, który skupiał się na opisach schizmy angielskiej z jednoczesnym uwzględnieniem roli rodziny Boleyn. Sander mówił wprost o pochodzeniu Anny, która nie miała być córką Tomasza Boleyn, ale jego żony i samego króla¹⁷. Oznaczałoby to, że Henryk VIII poślubił własną córkę. Autor niezbyt pochlebnie odnosił się także do urody Anny. Miała być wysoka, o owalnej twarzy i czarnych włosach¹⁸, ziemistej cerze

¹³ *Ballads from Manuscripts: Ballads on the Condition of England in Henry VIII's and Edward VI's Reigns*, ed. F.J. Furnivall, London 1868–1872, s. 373–378.

¹⁴ *Ibidem*, s. 373–379.

¹⁵ *Calendar of State Papers, Spain, Volume 4 Part 2...*, s. 658–676, <http://www.british-history.ac.uk/cal-state-papers/spain/vol4/no2/pp658-676> (dostęp: 23 XII 2016 r.).

¹⁶ *Ibidem*, s. 687–703, <http://www.british-history.ac.uk/cal-state-papers/spain/vol4/no2/pp687-703> (dostęp: 23 XII 2016 r.).

¹⁷ N. Sander, *The Rise and Growth of the Anglican Schism*, ed. D. Lewis, London 1877, s. 23–24.

¹⁸ Włosy Anny są zazwyczaj opisywane jako ciemne, ale nie czarne. Można przypuszczać, że był to specjalny zabieg Sandera. Czarne włosy utożsamiano z czymś negatywnym – jako przeciwieństwo koloru blond będącego odzwierciedleniem niewinności, który nawiązywał do kultu Maryi Dziewicy.

z wysuniętą górną szczęką oraz ogromnym kaszakiem pod brodą, który zasłaniała, nosząc suknie zakrywające jej niedoskonałości¹⁹. Wypowiedzi Sandera powinny być jednak traktowane z dużą dozą ostrożności. Będąc katolikiem i zwolennikiem Marii Tudor, nie mógł być pozytywnie nastawiony do rodziny Boleyn. Jest także mało prawdopodobne, aby opierał swoje opisy Anny na podstawie własnych obserwacji, jako że urodził się krótko przed jej śmiercią. Na uwagę zasługują jednak opisy pozytywne, jak np. wspomniana przez Sandera umiejętność Anny gry na lutni czy tańca. Mówił również o jej ambicji, która wymieniana obok jej zazdrości i dumie raczej nie była postrzegana jako cecha pozytywna.

Również Henryk VIII zdaje się niezdolny do przekazania jednoznacznych informacji na temat swojej drugiej żony. Z jego listów pisanych do Anny dowiadujemy się o jej niesamowitej urodzie i osobowości. Miała mieć wspaniałe ramiona, ładny biust, powodować agonię kochanka, a w królu miała swojego przyjaciela²⁰. Pod koniec małżeństwa ta sama kobieta została przedstawiona przez Henryka VIII jako kusicielka, czarownica oraz nieprawowita żona monarchy w oczach Boga²¹.

Francuska czarownica czy angielska reformatorka?

Czy Anna Boleyn była kobietą wyprzedzającą czasy, w których żyła, jest sprawą dyskusyjną. Reformacja w Anglii, z którą druga żona Henryka VIII jest często kojarzona, była zjawiskiem ogólnoeuropejskim. Jednak czy doszłaby ona do skutku w Anglii, gdyby nie udział Anny? Biorąc pod uwagę to, że w 1521 r. Henrykowi został nadany przez papieża tytuł Obrońcy Wiary za potępienie artykułów Marcina Lutra, wydaje się to wątpliwe. Anna była kimś nowym na dworze Tudorów. Pobierając nauki na dworze francuskim, obcowiała z kulturą inną niż angielska. Przybywając do Anglii, w znacznym stopniu była bardziej Francuzką niż Angielką. Również wprowadzane przez nią zmiany mogły uchodzić za łamanie obowiązujących dotąd zasad kultury angielskiej. Po ponad 20 latach małżeństwa Henryk VIII nie tylko postanowił zmienić żonę, lecz także wprowadzić zmiany w państwie. Ślub ze swoją poddaną i uczynienie jej królową było ówczesnie uważane za niedopuszczalne, jak również wpływało na sytuację polityczną państwa na arenie międzynarodowej. Decydując się na rozwód z Katarzyną Aragońską, Henryk VIII zyskał nowego wroga w osobie Karola V, który odbierając zachowanie króla angielskiego za zniewagę dla imperium hiszpańskiego, był gotów

¹⁹ N. Sander, *op. cit.*, s. 25.

²⁰ *Love-letters from King Henry VIII to Anne Boleyn: some In French, and some In English. To which are added translations of those written in French. With an appendix...*, ed. T. Hearne, London 1714.

²¹ Henryk miał dodatkowo powiedzieć, że został zmuszony do zawarcia drugiego małżeństwa przez rzucenie na niego klątwy. *Calendar of State Papers, Spain, Volume 5 Part 2, 1536–1538*, ed. P. de Gayangos, London 1888, s. 11–29, <http://www.british-history.ac.uk/cal-state-papers/spain/vol5/no2/pp11-29> (dostęp: 23 XII 2016 r.).

stanąć w obronie swojej ciotki i całego rodu Trastamara. Wydaje się zatem naturalne, że zwolennicy pierwszej żony Henryka VIII, jak np. Chapuys, Sanuto czy Sandler, chcieli stworzyć negatywny obraz Anny Boleyn. Także późniejsi pisarze nie darzyli jej sympatią. Paul Friedmann, dziewiętnastowieczny Żyd niemieckiego pochodzenia, pisał o nienawiści, jaką Anna żywiła do Katarzyny Aragońskiej i jej córki. Poglądy autora mówiącego o okrucieństwie Anny, jej braku skrupułów czy delikatności oraz ambicji sprawiają, że czytelnik także w sposób negatywny zaczyna się odnosić do drugiej żony Henryka²².

Również protestanci nie zawsze byli przychylni Annie. James Froude, Anglik żyjący w dziewiętnastowiecznej Wielkiej Brytanii, pisał o słabości Henryka VIII do głupiej i złej kobiety, jaką była jego druga żona. William Herbert przypisywał jej winę za śmierć wszystkich ludzi, którzy stracili życie za jej panowania²³. Z tej perspektywy Anna Boleyn rzeczywiście może być traktowana jak czarownica, która zburzyła istniejący porządek. Z drugiej strony pokazała nowe oblicze kobiety szesnastowiecznej. Kobiety myślącej, ambitnej, dążącej do wyznaczonego celu. Mimo że za swoje postępowanie została ostatecznie skazana na śmierć, pokazała, że kobieta mogła w znaczący sposób wpływać na politykę wewnętrzną i zagraniczną państwa. Miała istotny wpływ na edukację (również kobiet) oraz zmiany religijne zachodzące w państwie. Wzbogaciła kulturę Anglii, propagując muzykę, taniec i poezję, a za jej panowania miłość dworska zaczęła być naturalną i powszechnie stosowaną formą komunikacji. Jako mecenas sztuki zyskiwała kolejnych zwolenników, takich jak Thomas Wyatt, który w swych utworach kreował ją na wierną władcy, licząc na większe przywileje. Również Elizabeth Benger stanęła w obronie Anny, pisząc, że należy pamiętać o jej zasługach dla Anglii i Anglików. Nazywała ją matką Elżbiety Wielkiej²⁴, wskazując, że to dzięki niej Anglia zyskała w przyszłości dobrą monarchię.

W czasach współczesnych Anna Boleyn nadal budzi kontrowersje wśród historyków. Można jednak zauważyć coraz większą przychylność do jej osoby. Retha Marvine Warnicke nazwała Annę ofiarą ludzi jej współczesnych oraz czasów, w jakich żyła²⁵. Elizabeth Norton przypisywała kobietom z rodu Boleyn umożliwienie awansu społecznego dla całej rodziny, w której kobiety nie pełniły jedynie funkcji żon i matek²⁶. Eric Ives mówił o rehabilitacji Anny Boleyn wraz z koronacją jej córki na królową Anglii²⁷.

²² P. Friedmann, *Anne Boleyn. A Chapter of English History 1527–1536*, vol. II, London 1884, s. 297.

²³ S. Bordo, *The Creation of Anne Boleyn*, New York 2013, s. 4–5, 24–25.

²⁴ E. Benger, *Memoirs of the Life of Anne Boleyn, Queen of Henry VIII*, London 1821, s. III–VI.

²⁵ R.M. Warnicke, *The Rise and Fall of Anne Boleyn*, Cambridge 1989, s. 242.

²⁶ E. Norton, *The Boleyn Women*, Stroud 2013, s. 275.

²⁷ E. Ives, *op. cit.*, s. 419.

Jak zostało pokazane na podstawie wcześniejszych przykładów, sposób przedstawiania Anny Boleyn różnił się w zależności od autora, czasów, ale również wyboru dokumentów, na których później opierano swoje opinie. Jeżeli opisy osób obcujących z Anną Boleyn były tak różne, pięć wieków później wydaje się niemalże niemożliwe zdecydować, kim naprawdę była druga żona Henryka VIII – kontrowersyjna królowa tysiąca dni²⁸.

Bibliografia

ŹRÓDŁA DRUKOWANE

- Ballads from Manuscripts: Ballads on the Condition of England in Henry VIII's and Edward VI's Reigns*, ed. F.J. Furnivall, London 1868–1872.
- Calendar of State Papers Relating To English Affairs in the Archives of Venice, Volume 4, 1527–1533*, ed. R. Brown, London 1871.
- Calendar of State Papers, Spain, Volume 4 Part 2, 1531–1533*, ed. P. de. Gayangos, London 1882.
- Calendar of State Papers, Spain, Volume 5 Part 1, 1534–1535*, ed. P. de. Gayangos, London 1886.
- Calendar of State Papers, Spain, Volume 5 Part 2, 1536–1538*, ed. P. de. Gayangos, London 1888.
- Love-letters from King Henry VIII to Anne Boleyn: some In French, and some In English. To which are added translations of those written in French. With an appendix...*, ed. T. Hearne, London 1714.
- The Poetical Works of Sir Thomas Wyatt*, ed. C.C. Clarke, Edinburgh 1868.
- The Poetical Works of Sir Thomas Wyatt*, ed. J. Yeowell, London 1904.

OPRACOWANIA

- Benger E., *Memoirs of the Life of Anne Boleyn, Queen of Henry VIII*, London 1821.
- Bordo S., *The Creation of Anne Boleyn*, New York 2013.
- Carney J.E., *Fairy Tale Queens*, New York 2010.
- Castor H., *She – Wolves. The Women Who Ruled England Before Elizabeth*, London 2010.
- Friedmann P., *Anne Boleyn. A Chapter of English History 1527–1536*, vol. II, London 1884.
- Ives E., *Życie i śmierć Anny Boleyn*, przekł. E. Stępkowska, Kraków 2012.
- Norton E., *The Boleyn Women*, Stroud 2013.
- Sander N., *The Rise and Growth of the Anglican Schism*, ed. D. Lewis, London 1877.
- Warnicke R.M., *The Rise and Fall of Anne Boleyn*, Cambridge 1989.

²⁸ Po co najmniej sześciu latach, od kiedy Anna starała się zostać królewską małżonką, była koronowana na królową Anglii w czerwcu 1533 r. Po trzech latach – 19 maja 1536 r. – została ścięta, przez co zyskała niechlubny przydomek „królowej tysiąca dni”.

EWA PACZKOWSKA

**A French witch or an English reformer? – perception of Anne Boleyn
over the ages basing on the selected sources and literature**

Although Anne Boleyn was English, she was frequently perceived as French concerning her education and behaviour. Changes introduced during her life were often thought to be inadequate, which resulted in British society calling Anne a French, a harlot or a witch. In the article, the readers will be presented with various opinions about Anne which were written during her lifetime and after her death. They will serve the example of how differently Anne Boleyn was presented in various sources and to what extent the documents treating of Anne could present the truth about her.

Keywords: Anne Boleyn, perception, woman, prejudice.